

Kształtowanie wartości dzieci i młodzieży w uwarunkowaniach społeczno-emocjonalnych współczesnej rodziny

Shaping the values of children and youth in the socio-emotional conditions of the contemporary family

DOI 10.25951/9534

Wprowadzenie

Ważnym elementem życia jednostki ludzkiej i rodziny są przyjmowane, uznawane i realizowane wartości. Wyznaczają one cel w życiu, stanowią istotną motywację w podejmowanych działaniach i dokonywanych wyborach zachowań w różnych sytuacjach życiowych. System przyjmowanych wartości ma istotne znaczenie w kształtowaniu jakości funkcjonowania społecznego i emocjonalnego środowiska rodzinnego. Niezależnie od struktury i typu organizacyjnego wspólnoty rodzinnej przyjmuje ona pewną hierarchię systemu wartości. Może zawierać w kulturze życia rodzinnego bardziej ubogacone wartości, odpowiednie do przyjmowanych i uznawanych w globalnym społeczeństwie. Może także, szczególnie w rodzinach dysfunkcyjnych, przyjmować ubogą sferę aksjologiczną, tworzyć nawet podkulturę patologicznych zachowań kulturowych w codziennym funkcjonowaniu interakcji wewnątrzrodzinnych i kontaktach społecznych w środowisku lokalnym. Rodzina prokreacji przejmuje od rodziny pochodzenia tradycje, obyczaje, wzory zachowań i przede wszystkim – określony system wartości. Jest dla młodego pokolenia niezmiernie ważnym środowiskiem społeczno-emocjonalnym i jednocześnie pierwotnym, które w najpełniejszy sposób, w stosunku do najmłodszych dzieci, przekazuje hierarchię systemu wartości.

Kształtowanie aksjologicznych zachowań we wspólnocie rodzinnej uwarunkowane jest wielostronnymi elementami funkcjonalnymi, peda-

gogicznymi, socjalizacyjnymi, moralnymi oraz przyjętym modelem kulturowym członków rodziny. Przemiany cywilizacyjne, technologiczne, kulturowe, społeczne globalnego i lokalnego środowiska mają niewątpliwą wpływ na funkcjonowanie współczesnej rodziny. Należy wyrazić pogląd, iż mikrostruktura rodzinna z natury swej, jako pierwotne, emocjonalne i społeczne środowisko, ma optymalne możliwości kształtowania wartości swych dzieci. Funkcje aksjologiczne współczesnej rodziny mogą jednak być w pewnym zakresie ograniczone. Wynikają one z nowych uwarunkowań kulturowych i aksjonormatywnych środowisk społecznych pozarodzinnych oraz niekorzystnych, a nawet krytycznych sytuacji wewnątrzrodzinnych. Celem publikacji jest dokonanie analizy wybranych komponentów życia rodzinnego, a także ich niewydolność społeczno-emocjonalną w kształtowaniu systemu wartości dzieci i młodzieży.

Sformułowany cel analizy teoretycznej znaczenia rodziny w przekazie wartości młodemu pokoleniu oraz pewne jej ograniczenia aksjologiczne konkretyzują postawienie problemów w postaci:

Jakie elementy życia rodzinnego optymalizują kształtowanie systemu wartości u dzieci?

Jakie uwarunkowania społeczno-emocjonalne (dysfunkcjonalne) ograniczają przekaz wartości w środowisku rodzinnym?

Pojęcie i klasyfikacja wartości

Pojęcie wartości definiowane jest w filozofii, etyce, socjologii, psychologii, kulturze i pedagogice. W pedagogice wartość określana jest jako to wszystko, co uchodzi za ważne i cenne dla jednostki i społeczeństwa oraz jest godne pożądania, łączy się z pozytywnymi odczuciami i stanowi zazwyczaj cel ludzkich dążeń. Wyrażają one to, co powinno być i czego pragniemy, ukazują to, co naprawdę istotne i do czego warto dążyć. Stanowią istotne filary, na których opiera się życie społeczne, osobiste i wspólnotowe, w tym także rodzinne (Łobocki 2006).

Termin „wartość” wiąże się najczęściej z określaniem wyborem. Stanowi pewien cel podejmowanych działań, dążeń, korzystnych dla aktywności i rozwoju człowieka w różnych okresach jego życia. Powodują stan pragnień, aspiracji, poglądów i przekonań jednostki o tym, co jest ważne i godne pożądania w życiu osobistym i społecznym.

Określenie pojęcia wartość w obszarach kulturowych można utożsamiać z określonymi symbolami lub przedmiotami niesymbolicznymi o znaczeniu

uniwersalnym. Przyjmuje także znaczenie tego pojęcia, jako upowszechnione w społeczeństwie poglądy, przekonania, godne pożądanía, sądy i zachowania członków tego społeczeństwa. Są one powszechnie akceptowane jako postępowanie egzystencjalno-normatywne, tworzące pewien system wartości i norm uważany za godny pożądanía dla globalnego społeczeństwa (Wołodźko 2000).

Należy przyjąć pogląd, że pojęcie wartości nie jest jednoznacznie rozumiane. Określane jest najczęściej w zależności od ujęcia poszczególnych dyscyplin naukowych, których przedmiotem zainteresowania są aksjologiczne obszary badań.

Mimo że poszczególne nauki społeczne różnią się w podejściu do pojęcia wartości, wszystkie są jednak zgodne co do tego, że są one zarówno w życiu osobistym, jak i społecznym człowieka, a także rodziny i społeczeństwa bardzo ważne i odgrywają istotną rolę kulturową i etyczno-moralną. Ponadto wartości uznawane i przyjmowane przez jednostkę ludzką i rodzinę mają dużą siłę emocjonalną i motywacyjną, która kształtuje kierunek postępowania w celu osiągnięcia zamierzonych celów życiowych. Dokonują także oceny zjawisk społecznych oraz wyrażają pewne aspiracje, pragnienia zarówno w sferze materialnej, konsumpcyjnej, jak i kulturowej, społecznej, moralnej.

W aksjologicznych rozważaniach, podobnie jak brak jest jednolitości w określeniu pojęcia wartości, tak również klasyfikacja typologii ich jest wielostronnie pojmowana przez różnych autorów.

Max Scheler (zob. Puzynina 2013), twórca fenomenologicznej etyki, dokonuje klasyfikacji wartości na:

- hedonistyczne – to, co przyjemne i nieprzyjemne, tej wartości odpowiada funkcja zmysłowa, uczuciowa, stan przyjemności i bólu;
- witalne – wzmacniającego się i słabnącego życia, zdrowia i choroby, słabości i mocy, pełni sił, starzenia się i śmierci;
- duchowe – niezależne od ciała i środowiska, charakterystyczna dla nich jest oczywistość powinności, ofiarowanie dla nich wartości życia;
- religijne – ujawniają się one we wszystkich zjawiskach i przedmiotach danych jako symbole, wchodzących w sferę absolutną.

Przedstawiona typologia aksjologiczna, choć ujmuje wiele zachowań i dążeń egzystencjalno-normatywnych, także duchowych, jednostki ludzkiej, pomija jednak wartości, które istotne są we współczesnych czasach. Należą do nich: wartości materialno-konsumpcyjne, intelektualne (poznawcze), uniwersalne (sprawiedliwość, prawda, wolność, tolerancja).

W socjologicznym ujęciu B. Sztumska i J. Sztumski (2002) przedstawiają szeroką klasyfikację typologii wartości.

Wymieniają w niej następujący podział:

- autoteliczne, będące celem samym w sobie i instrumentalne, stanowiące środek do ich osiągnięcia. Wartościami autotelicznymi są takie, które ze względu na swoje znaczenie, stanowią cel pożądań oraz przesłankę perfekcji w wyborach dokonywanych przez ludzi. Z kolei wartości instrumentalne obejmują zachowania, które służą do osiągnięcia wartości autotelicznych.
- deklarowane przez ludzi i realizowane przez nich na co dzień. Deklaruje się te wartości, które uchodzą za bardziej cenione w danym społeczeństwie lub te, które wypada deklarować, by nie narazić się tym, którzy owe wartości głoszą. Natomiast urzeczywistnia się te wartości, które są możliwe do zrealizowania. Zdarza się, że ludzie nie zawsze realizują deklarowane wartości bądź nie zawsze deklarują wartości realizowane.
- abstrakcyjne, istniejące w sferze świadomości oraz konkretne, istniejące materialnie. Wartości abstrakcyjne często utożsamia się różnymi ogólnymi pojęciami typu: wolność, równość, braterstwo, sprawiedliwość, piękno, dobro, których potencjał informacyjny jest niewielki, dopóki nie zostaną sprecyzowane.
- trwałe – czyli takie, które wydają się być odwieczne i efemeryczne, czyli okresowe. Wartości trwałe są przekazywane z pokolenia na pokolenie, wykazują nieprzemijającą żywotność oraz budzą powszechną akceptację, jak np.: prawda, mądrość, przyjaźń itp.
- wartości efemeryczne są wartościami przejściowymi, zmieniającymi się pod wpływem doraźnych potrzeb, sytuacji czy nawet politycznych oczekiwań.
- racjonalne są to takie, które dają się uzasadnić rozumowo i irracjonalne – wynikające z życzeniowego myślenia. Racjonalnymi wartościami nazywa się te, które z punktu widzenia aktualnego stanu wiedzy są w jakimś stopniu prawdopodobne i możliwe do realizacji w określonym czasie, miejscu i warunkach społecznych. Irracjonalnymi natomiast nazywamy te wartości, które z rzeczywistego punktu widzenia nie są prawdopodobne, dlatego też nie mogą być urzeczywistnione w życiu jednostki ludzkiej.

Klasyfikacja określona przez B. Sztumską i J. Sztumskiego ujmuje zbyt ogólne sformułowanie poszczególnych grup przynależnych do wielostronnych wartości. Autorzy nie przyporządkowują wyróżnionych wartości do wymienionych kategorii. Należy jednak sądzić, że przyjęte w klasyfikacji grupy aksjologiczne mieszczą w sobie całą paletę różnorodnych wartości, bardziej lub

mniej uznawanych w społeczeństwie i w oddziaływaniach socjalizacyjno-wychowawczych środowiska rodzinnego.

Istota środowiska rodzinnego w kształtowaniu wartości u dzieci i młodzieży

Rodzina stanowi niezmiernie ważne środowisko społeczne, opiekuńcze, emocjonalne, wychowawcze i kulturowe dla dzieci i młodzieży. Nadrzędność środowiska rodzinnego w stosunku do innych środowisk społecznych w kształtowaniu systemu wartości u dzieci wynika z kilku istotnych uwarunkowań.

Dziecko jako członek środowiska rodzinnego przebywa w nim najdłużej, bo od urodzenia aż do usamodzielnienia się, a nawet dłużej (jeszcze w okresie dorosłości).

Więzi emocjonalne w rodzinie są bliskie – twarzą w twarz – wynikają one z układu pokrewieństwa między rodzicami i dziećmi.

W pierwszych okresach rozwojowych dziecka funkcjonuje w rodzinie nadrzędność rodziców w stosunku do podrzędności dziecka jako podmiotu oddziaływań rodzicielskich.

W środowisku rodzinnym istnieje codzienna komunikacja interpersonalna, w której następuje socjalizacja dziecka i tworzenie systemu wartości.

Rodzina jest środowiskiem naturalnym i jednocześnie pierwotnym. Pierwsze oddziaływania wychowawczo-opiekuńcze i socjalizacyjne powodują tworzenie się systemu wartości i ich hierarchii w zachowaniach dzieci.

Tradycje, zwyczaje i obyczaje funkcjonujące w środowisku domowym są elementem zbliżającym uczuciowo członków rodziny. Celowo stosowane metody wychowawcze realizowane w rodzinie optymalizują przekaz wartości rodzinnym dzieciom i młodzieży (Cudak, Cudak 2020).

Rodzina jest korzystnym środowiskiem społecznym, które zarówno w sposób niezamierzony i w niewielkim stopniu uświadomiony, a także w celowym oddziaływaniu wychowawczo-opiekuńczym dąży do rozwoju umysłowego, społecznego, emocjonalnego i moralnego dziecka. Kształtuje również jego osobowość i internalizację określonych wartości oraz zasad i norm postępowania (Kawula 2007).

Niezamierzone i nieplanowane oddziaływanie, które w codziennych interakcjach między członkami rodziny, szczególnie między rodzicami i dzieckiem, mają miejsce w różnych sytuacjach i zdarzeniach, tworzą pewien bardziej bądź mniej ubogacony system wartości. Nieuświadomione wielostronne działania

rodzicielskie, funkcjonujące w środowisku rodzinnym, które mają wpływ na kształtowanie wartości u dzieci i młodzieży, realizowane są:

- poprzez wielostronne interakcje, przede wszystkim o pozytywnym zabarwieniu emocjonalnym, między rodzicami i dziećmi;
- przyjmowanie i uznawanie przez rodziców w kulturze rodzinnej określonej hierarchii systemu wartości, które są przejawiane w codziennym życiu w środowisku rodzinnym i są one w sposób nieuświadomiony przyjmowane przez dzieci w drodze transmisji międzypokoleniowej;
- przez naśladownictwo zachowań werbalnych i niewerbalnych. Przykład wyrażanych poglądów, opinii, ocen postępowania wobec członków rodziny i innych osób ze środowiska lokalnego, stanowi istotny element życia wspólnoty rodzinnej, który uczy dzieci określonych zachowań aksjonormatywnych.

Obok nieintencjonalnych i w niewielkim stopniu uświadomionych sytuacji i codziennych interakcji między rodzicami i dziećmi istotną rolę w przekazie określonej hierarchii wartości mają celowe i świadome oddziaływania rodzicielskie. Należą do nich m.in.:

- podejmowane, wielostronne działania wychowawcze w stosunku do dzieci,
- kontrola zachowań społecznych dzieci w środowisku rodzinnym, lokalnym i szkolnym,
- organizowanie sytuacji wychowawczych, w tym przekazu wartości, w oddziaływaniach rodzicielskich.

Proces przyjmowania przez dzieci i młodzież systemu wartości w środowisku rodzinnym związany jest z kryterium ich wieku i rozwoju psychicznego, stąd też słusznie J. T. Mróz (2009, s. 352) akcentuje znaczenie funkcji socjalizacyjnej rodziny w kształtowaniu wartości u dzieci w pierwszych okresach rozwojowych. „Wykorzystują one wówczas, naturalne mechanizmy identyfikacji i naśladownictwa, połączone z głęboką więzią emocjonalną z rodzicami, co powoduje natychmiastową internalizację wartości”.

Na przyjmowanie wartości w środowisku rodzinnym przez dzieci w różnym wieku zwraca także uwagę H. Cudak (2010). Wyraża on pogląd, że w pierwszych okresach życia dziecka proces internalizacji wartości następuje poprzez zapoznanie z opiniami i argumentami rodziców przemawiającymi za ich słusnością, uczy się ich przestrzegania w swych zachowaniach. Dzieci w ten sposób nabywają zdolności do wewnętrznej kontroli. Natomiast u dzieci w wieku dojrzewania z ukształtowanymi mechanizmami kontroli wewnętrznej proces

internalizacji przebiega poprzez włączanie nowych wartości do wcześniej przyjętego już systemu.

Funkcjonowanie w różnych sferach życia rodzinnego może z jednej strony powodować optymalizację przekazu systemu wartości młodemu pokoleniu, z drugiej – pewna niewydolność socjalizacyjno-wychowawcza i dysfunkcje emocjonalne środowiska rodzinnego przyczyniają się do ograniczenia, a nawet zaburzenia aksjonormatywnych zachowań dzieci i młodzieży.

Skrótotą analizę funkcjonowania społecznego i emocjonalnego życia rodzinnego i jego aksjologiczne znaczenie i konsekwencje przedstawiamy w następujących uwarunkowaniach: więzi emocjonalnych w środowisku rodzinnym, atmosfery domowej, jakości dialogu między rodzicami i dziećmi, autorytetu rodzicielskiego, oddziaływań wychowawczych stosowanych przez rodziców w stosunku do dzieci.

Więzi emocjonalne w środowisku rodzinnym pełnią ważne zadania w wielostronnych, codziennych interakcjach między jego członkami. Pozytywne i pełne życzliwości więzi emocjonalne we wspólnocie rodzinnej przejawiają się we wzajemnej pomocy, psychicznym wspieraniu, miłości rodzicielskiej, poszanowania tradycji i zwyczajów, zgodnym współdziałaniu międzypokoleniowym. Wysoka spójność emocjonalna w środowisku rodzinnym jest istotnym elementem jakości życia jej członków i kształtuje tolerancję wobec innych osób, odpowiedzialność za własne zachowanie, wyrażanie własnych poglądów, rozwija sfery poznawcze, nabywa umiejętności współdziałania i rozwiązywania nieporozumień. Ścisłe więzi emocjonalne między rodzicami i dziećmi stanowią istotny komponent środowiska społecznego, w którym dzieci, w różnym wieku, nabywać będą hierarchię wartości uznawanych w globalnym społeczeństwie.

Wiele współczesnych rodzin zatracą umiejętność, jak stwierdza A.M. de Tchorzewski (2019), przeżywania wspólnoty bycia dla siebie. Słabną więzi emocjonalne w środowisku domowym. Następuje rozluźnienie więzi uczuciowych, gospodarczych i kulturowych pomiędzy członkami rodziny. Powoduje to zjawisko braku identyfikacji dzieci z poglądami, przekonaniami, zainteresowaniami i uznawanymi wartościami ich rodziców.

Negatywną konsekwencją zaburzeń więzi emocjonalnych w rodzinie, może prowadzić do separacji lub nawet rozvodu rodziców. Krytyczne sytuacje rozwodzących się rodziców powoduje dysfunkcje kulturowe, w tym i aksjologiczne w środowisku domowym.

Innym elementem w środowisku rodzinnym, który powoduje korzystne bądź ograniczenia w przekazie systemu wartości jest atmosfera domowa. Jest ona ważnym elementem życia rodzinnego, powoduje bliskość więzi emocjo-

nalnych członków rodziny, wzajemne poszanowanie poglądów, zachowań, godności rodziców i dzieci, warunkuje kształtowanie równowagi psychicznej w komunikacji werbalnej osób funkcjonujących w rodzinie (H. Cudak 2002). Przekaz międzypokoleniowy w tych rodzinach jest trwały i obejmuje różne pozytywne wartości uznawane i przyjmowane w społeczeństwie.

Należy wyrazić pogląd, iż w środowiskach rodzinnych występują w różnym zakresie i stopniu nieporozumienia, werbalna agresja, trudne sytuacje losowe, które powodują traumatyczną atmosferę domową. Narastające konflikty między rodzicami oraz rodzicami i dziećmi są coraz częstszym zjawiskiem społeczno-emocjonalnym we współczesnych rodzinach. Zaburzają one codzienne interakcje między członkami rodziny. Przejawiają dysfunkcje kulturowe i aksjologiczny system wartości uznawany w społeczeństwie. Przekaz wartości przez rodziców skonfliktowanych, o niestabilnej emocjonalności jest nieskuteczny do naśladowania i przejmowania przez dzieci. Przejmują one wzory zachowań i pewne wartości życiowe od nieformalnych grup rówieśniczych i przekazu różnych modeli życia z nowych technologii środków masowego przekazu.

Dialog między rodzicami i dzieckiem jest istotnym paradygmatem funkcjonowania rodziny. Powinien charakteryzować się życzliwością, otwartością, z dużą częstotliwością wzajemnych, pozytywnych interakcji. Interakcje między członkami rodziny są emocjonalnie zrównoważone, bezkonfliktowe, ubogaczące w życzliwe stosunki międzyludzkie. Taki rodzaj dialogu w środowisku rodzinnym jest dobrą formą przekazu wiedzy o podstawowych i drugorzędnych wartościach funkcjonujących w życiu społecznym w rodzinie i poza rodziną.

W ostatnich dziesięcioleciach narasta atomizacja życia społecznego w środowiskach lokalnych i globalnych. Negatywne zjawisko atomizacji przenosi się do środowiska rodzinnego. Powoduje to eliminowanie i ograniczenie dialogu między rodzicami i dziećmi. Każdy z członków rodziny, w tym i dzieci, żyje własnymi celami, problemami, zainteresowaniami. Tworzy się coraz większy dystans emocjonalny i społeczny między rodzicami i dziećmi, konsekwencją tego zjawiska jest wzrastający proces poczucia osamotnienia dzieci we własnej rodzinie. Dysfunkcja wzajemnych kontaktów społecznych w postaci dialogu powoduje zagrożenie w mechanizmach przekazu systemu wartości dzieciom w środowisku rodzinnym.

Jednolitość zachowań i wymagań obojga rodziców od dziecka w zachowaniach werbalnych i niewerbalnych. Jeśli występuje zrozumienie, wzajemna pomoc, wspieranie dziecka w różnych sytuacjach edukacyjnych, socjalizacyjnych i wychowawczych, wówczas społeczne środowisko rodzinne stanowi korzystne warunki do identyfikacji i naśladownictwa z ojcem i matką. Rodzice muszą

przyjmować wspólny cel oddziaływań wychowawczych, odpowiedzialność za losy życiowe dzieci, aspiracje edukacyjne, które motywować będą młode pokolenie do przyjmowania wartościowych zachowań moralnych, etycznych, aksjologicznych. Wszelka rozbieżność w zachowaniach ojca i matki: inne wzory postępowania, inne uznawane i realizowane normy społeczne, jest szkodliwa w kształtowaniu systemu wartości u dzieci. W sytuacji braku jednolitości uznawanych i realizowanych wartości i norm społecznych przez rodziców tworzy się u dzieci nietrwały system przyjmowanych wzorów zachowań, pozorne postępowanie w społecznym środowisku rodzinnym i lokalnym. W skrajnych przypadkach dzieci mogą przyjmować zachowania, uznawane wartości wobec ojca, a inne wobec matki (Frączek 2002).

Wysoki autorytet rodziców w ocenie dzieci. Model zachowań ojca i matki będzie wówczas dla dzieci przykładem i wzorem postępowania, przyjmowania ich poglądów, ocen zjawisk społecznych, uznawanych wartości, jeśli rodzice będą stanowili dla nich wysoki autorytet. Nie powinien on wynikać z siły i dominacji władzy rodzicielskiej, wymuszając działania i zachowania dzieci. W kształtowaniu systemu wartości, autorytet rodziców – ojca i matki – musi opierać się na bliskich i życzliwych więziach emocjonalnych między rodzicami i dziećmi. Rodzice z wysokim autorytetem stanowią dla dziecka wzór do naśladowania, źródło wiedzy i mądrości, które wyrażają się w postawach wobec drugiej osoby, edukacji, w życiu społecznym i wartościach humanistycznych.

Niepokojącym zjawiskiem, zarówno w globalnym społeczeństwie, jak i lokalnych strukturach społecznych, jest niszczenie bądź lekceważenie dotąd uznawanych autorytetów osobowych. Proces osłabiania autorytetu przenosi się do środowiska rodzinnego. Rola społeczna matki i ojca ma znaczenie dla dzieci w pierwszych okresach rozwojowych. W okresie szkolnym, dojrzewania i dorosłości autorytet rodzicielski jest eliminowany w większym bądź mniejszym stopniu. Znaczącymi osobami dla młodzieży są nie rodzice, lecz osoby ze środowiska lokalnego, szkolnego, których kultura zachowań i uznawane wartości są asymetryczne do przyjętego systemu aksjologicznego w pierwotnej socjalizacji rodzinnej.

Następuje wówczas konfuzja systemu wartości u dzieci wskutek ograniczenia autorytetu rodzicielskiego i oddziaływań rodziców.

Jakość i poziom kultury pedagogicznej rodziców. Jej niski poziom powoduje niewydolność wychowawczą dzieci w środowisku rodzinnym. W oddziaływaniach wychowawczych rodzice zbyt często stosują kary niepedagogiczne w postaci zachowań agresywnych i inne poniżające godność i podmiotowość dziecka. Nie mają umiejętności tworzenia sytuacji rozwojowych, kulturowych

i aksjologicznych. Codzienne zaburzone interakcje w środowisku rodzinnym ograniczają mechanizmy socjalizacji dzieci, w której następowałby świadomy przekaz hierarchii w systemie wartości.

Należy także wyrazić pogląd, iż niska kultura życia rodzinnego i świadomość wychowawcza rodziców powoduje w konsekwencji dysfunkcje: opiekuńczą, socjalizacyjną, wychowawczą, emocjonalną. Zagrożają one w kształtowaniu systemu wartości uznawanym w globalnym i lokalnym społeczeństwie.

Obok nieintencjonalnych i mało uświadomionych interakcji między rodzicami i dzieckiem, które mają wpływ na przekaz wartości w środowisku rodzinnym, niezwykle ważne znaczenie aksjologiczne ma celowe i świadome wychowanie realizowane przez rodziców.

Jan Paweł II w swoich naukach z całą odpowiedzialnością podkreślał, iż dziecko powinno podlegać ustawicznemu procesowi wychowania, przede wszystkim w rodzinie. „Bezpośrednimi wychowawcami w stosunku do swoich dzieci pozostają zawsze na pierwszym miejscu rodzice. Rodzice mają w tej dziedzinie pierwsze i podstawowe uprawnienia... Wszyscy inni uczestnicy procesu wychowawczego działają poniekąd w imieniu rodziców, w oparciu o ich zgodę, a w pewnej mierze nawet na ich zlecenie” (Jan Paweł II 2007, s. 376).

W oddziaływaniach rodzicielskich, w intencjonalnych celach kształtowania wartości u dzieci i młodzieży, duże znaczenie spełniają realizowane metody wychowawcze, głównie w postaci nagród i kar. Umiejętność stosowania nagród i kar przez rodziców w stosunku do dziecka jest uwarunkowana ich świadomością wychowawczą. Z jednej strony rodzice muszą poznać rodzaje kar i nagród, możliwości ich stosowania, z drugiej – powinni posiadać wiedzę psychologiczno-pedagogiczną, dotyczącą mechanizmów oddziaływań i rezultatów stosowanych metod wychowawczych w stosunku do dzieci. Inna jest rola i znaczenie wychowawcze stosowanych kar w oddziaływaniach rodzicielskich, a inne rezultaty wychowawcze można uzyskać w kształtowaniu systemu wartości i zachowań zgodnych z normami społecznymi, stosując w środowisku rodzinnym nagrody. Kary najczęściej stosowane są przez rodziców w stosunku do dzieci w celu eliminowania zachowań niezgodnych z przyjętymi wartościami życia rodzinnego, zachowań szkodliwych dla jego rozwoju w sferach moralnych, społecznych, etycznych i aksjologicznych. Na ogół wywołują one przykre doznania w postaci lęku, strachu, bólu, smutku, depresji, wstydu.

Niepedagogiczne stosowanie kar w wychowaniu rodzinnym może prowadzić do popełnienia błędu wychowawczego w postaci takich zachowań rodzicielskich, jak:

- rygoryzm – ścisła kontrola dziecka, dominacja ocen negatywnych jego osoby,
- agresja – wiąże się z atakiem fizycznym bądź psychicznym,
- hamowanie aktywności dziecka,
- obojętność – brak nawiązywania kontaktu z dzieckiem,
- niekonsekwencja – zmienność wymagań i zachowań rodzica wobec dziecka (Jarosz, Wysocka 2006).

W procesie oddziaływań wychowawczych rodziców bardziej efektywne i skuteczne w kształtowaniu systemu wartości u dzieci są nagrody. Stanowią one pozytywny bodziec emocjonalny w interakcjach i zachowaniach rodziców wobec dzieci, w celu wzmocnienia korzystnych społecznie zachowań dzieci, zgodnych z wymaganiami społecznymi i aksjologicznymi uznawanymi w środowisku rodzinnym.

Nagrody w większym stopniu i zakresie, niż stosowane kary, powodują kształtowanie i utrwalanie wielostronnych wartości, wyzwalają motywacje do działań na rzecz innych ludzi, wzmagają pozytywne postawy wobec tradycji, zwyczajów i przyjętych norm życia rodzinnego. Nagradzanie dziecka za zachowania zgodne z systemem wartości realizowanych i uznawanych w rodzinie sprawia mu z jednej strony dużą radość i zadowolenie, z drugiej strony utwierdza go w przekonaniu, że postępuje właściwie, utrwalając tego rodzaju zachowanie.

Istotną metodą wychowawczą jest również świadome i celowe tworzenie różnych sytuacji wychowawczych przez rodziców. Tworzenie sytuacji opiekuńczo-wychowawczych uzależnione jest od wieku rozwojowego dziecka, zdarzeń losowych w rodzinie. Tego rodzaju metoda wychowawcza wymaga rozwiniętej świadomości rodzicielskiej, w tym i kultury pedagogicznej rodziców. Im wyższa kultura pedagogiczna ojca i matki, tym bardziej celowe w sferze wartości będą organizowane sytuacje wychowawcze dla dziecka.

Świadomie tworzone sytuacje wychowawcze dla dzieci przez rodziców rozwijają i uczą rozpoznawać wartości, doświadczać ich w toku rzeczywistych zdarzeń celowo organizowanych w rodzinie.

Wysoki poziom kultury pedagogicznej rodziców ma nie tylko znaczący walor wychowawczy, ale także dużą rangę społeczną, ponieważ tworzy optymalne środowisko społeczno-emocjonalne rodziny, w której następuje wartościowy rozwój socjalizacyjno-aksjologiczny dzieci i młodzieży.

Analiza jakości i poziomu kultury, i poziomu kultury pedagogicznej, w tym także świadomości wychowawczej rodziców, jak stwierdza Błasiak (2019), nie jest zadowalająca.

Uwagi końcowe

Przyjmowany przez jednostkę ludzką system wartości nie jest komponentem wrodzonym. Kształtuje się on już od pierwszych okresów rozwojowych dziecka. Dlatego też proces świadomego i celowego wychowania, a także socjalizacja dzieci i młodzieży w codziennych interakcjach w środowisku rodzinnym winien zmierzać do ustawicznego przekazywania wartości uznawanych i potrzebnych do ich rozwoju osobowego.

W przekazywaniu wartości we wspólnocie rodzinnej niezbędny jest bezpośredni, otwarty i życzliwy kontakt osobowy między ojcem i dzieckiem oraz matką i dzieckiem. Kontakt ten winien przejawiać się w częstym dialogu opartym na wzajemnym zaufaniu, pozytywnym stosunku w relacjach interpersonalnych, wyjaśnianiu, uzasadnianiu potrzeby poznania i realizowania określonych wartości w życiu rodzinnym i społecznych środowiskach pozarodzinnych.

Rodzice muszą być świadomi potrzeby wychowania dzieci do wartości już od wczesnych okresów ich życia. Przekaz ten powinien być stosowany zarówno w formie, jaki i sposobie, zgodnie z wiekiem i dojrzałością społeczną i moralną dziecka. Werbalny proces uczenia wartości w środowisku rodzinnym, nawet w postaci dialogu i wyjaśnianiu dzieciom aksjologicznych sfer życia społecznego, etycznego, moralnego jest istotny wówczas, gdy postępowanie rodziców będzie zgodne z wyrażanymi wartościami. Jeśli natomiast dziecko obserwuje naganne zachowania rodziców, rozbieżne ze swoim przekazem wartości, będzie w większym stopniu naśladować rzeczywiste postępowanie ojca i matki niż ich nauki werbalne. W rodzinie dziecko po raz pierwszy doświadcza pojęcia wartości dobra i zła, prawdy i kłamstwa, sprawiedliwości i niesprawiedliwości, wolności i zniewolenia, tolerancji i jej braku. Skuteczność przekazu wartości swym dzieciom w środowisku rodzinnym uzależniony jest od wielostronnych uwarunkowań jej funkcjonowania społecznego, kulturowego, emocjonalnego i wychowawczego. Wymienione komponenty tworzą jakość życia rodzinnego. Stąd też należy uznać, iż rodzina pełni ważną funkcję jako podmiot inwestujący w młode pokolenie, przekazując mu nie tylko rozwój cywilizacyjny i kulturowy, ale także system wartości (Forma 2007).

Niepokoić musi, zarówno w obszarze aksjologicznym jaki i pedagogicznym, rozszerzające się zjawisko kryzysowych sytuacji życia i funkcjonowania współczesnej rodziny. Następuje wzrost konfliktowości wewnątrzrodzinnej, wzajemnej agresji, a nawet przemocy psychicznej, także fizycznej, osłabienie więzi uczuciowej i relacji społecznych między rodzicami i dziećmi, traumatycznej atmosfery życia dorosłego. Wymienione elementy przyczyniają się do dezinte-

gracji rodziny, jej dysfunkcji i struktury. Stan dysfunkcjonalności wielu rodzin i innych środowisk społecznych powoduje labilność, nietrwałość i wewnętrzne pomieszanie różnych wartości w świadomości dzieci i młodzieży.

Należy jednak mieć nadzieję, że nie tylko wzrost założeń polityki prorodzinnej, ale rzeczywiste działania państwa oraz kształtowanie kultury pedagogicznej rodziców, także młodzieży, w systemie oświatowo-wychowawczym przyniesie pozytywne rezultaty w funkcjonowaniu rodziny i jej oddziaływań zmierzających do kształtowania korzystnych społecznie hierarchii systemu wartości młodemu pokoleniu.

BIBLIOGRAFIA

- Błasiak A. (2019), *Kultura pedagogiczna rodziców jako wewnątrzrodzinny determinant jakości procesu wychowania najmłodszego pokolenia*, „Studia Pedagogica Ignatiana”, 2.
- Cudak H. (2002), *Atmosfera domowa*, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Cudak H. (2010), *Rola edukacji szkolnej, w kształtowaniu świadomości rodzinnej uczniów jako przyszłych rodziców*, w: A. Bogaj (red.), *Kierunki i rozwój współczesnej pedagogiki*, Kielce.
- Cudak H. (2010), *Uwarunkowania międzypokoleniowego przekazu wartości w rodzinie*, w: W. Muszyński (red.), *Wartości w rodzinie: ciągłość i zmiana*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Forma P. (2007), *Rodzina wielodzietna a kwestie socjalne*, w: B. Matyjas, J. Biała (red.), *Rodzina jako środowisko pracy socjalnej*, Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.
- Frączek Z. (2002), *Edukacja aksjologiczna wobec potrzeb współczesności*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Jan Paweł II (2007), *Dzieła zebrane. Listy*, Poznań: Wydawnictwo M.
- Jarosz E., Wysocka E. (2006), *Diagnoza psychopedagogiczna. Podstawowe problemy i rozwiązania*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Kawula S. (2007), *Tendencje przemian rodziny w początkach XXI wieku*, „Pedagogika Rodziny” nr 1 (2).
- Łobocki M. (2006), *Teoria wychowania w zarysie*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Mróz J.T. (2009), *Więzi rodzinne, uwarunkowania, przeobrażenia*, w: M. Szyszka (red.), *Spoleczeństwo – Przestrzeń – Rodzina*, Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Puzynina J. (2013), *Wartości i wartościowanie w perspektywie językoznawstwa*, Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Umiejętności.
- Sztumska B., Sztumski J. (2002), *Człowiek w świecie wartości*, Katowice: Wydawnictwa Naukowe i Artystyczne GNOME.
- Tchorzewski A.M. (2019), *Rodzina w czasach współczesnego chaosu aksjonormatywnego*, „Studia Pedagogica Ignatiana”
- Wołodźko E.K. (2000), *Wartości w kształtowaniu osobowości podmiotów procesu wychowania*, w: U. Ostrowska (red.), *Aspekty aksjologiczne w edukacji*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.

STRESZCZENIE

Rodzina stanowi dla dziecka naturalne i społeczno-emocjonalne środowisko życia. W niej kształtują się cechy osobowe młodego pokolenia, a także system wartości. Celem publikacji jest analiza wybranych elementów życia rodzinnego w kształtowaniu systemu wartości dzieci. Dokonano analizy więzi emocjonalnych w rodzinie, atmosfery domowej, dialogu rodzinnego, autorytetu rodzicielskiego, oddziaływań wychowawczych rodziców. Środowisko rodzinne i rodzice w sferze socjalizacyjnej i aksjologicznej oddziałują na dziecko dwoma równoległymi drogami. Pierwszy tor oddziaływań jest nieświadomiony i odbywa się przez zwykłe codzienne interakcje między członkami rodziny. Drugi tor oddziaływań rodzicielskich jest świadomy poprzez stosowanie określonych metod wychowawczych oraz tworzenie i organizowanie celowych sytuacji aksjologicznych.

SŁOWA KLUCZOWE: rodzina, wartości, postawy rodzicielskie, atmosfera, oddziaływania wychowawcze, kary, nagrody, socjalizacja

SUMMARY

A family is a natural and socio-emotional environment for a child. It is where the personal characteristics of the young generation are shaped, and also where the system of their values is shaped. The aim of the work is to analyse some selected elements of family life in shaping the children's system of values. The emotional ties in the family, home atmosphere, family dialogue as well as parental authority and parental influences are analysed. The family environment and parents, in the socialisation and axiological spheres, affect the child in two parallel ways. The first interaction path is unconscious and takes place through normal daily interactions between family members, whereas the second path of parental interactions is conscious, through the use of specific educational methods and by creating and organising purposeful axiological situations.

KEYWORDS: family, values, parental attitudes, atmosphere, educational influences, punishments, rewards, socialisation

SŁAWOMIR CUDAK – Wyższa Szkoła Kryminologii i Penitencjarystyki w Warszawie

Pedagogika / Pedagogy

Przysłano do redakcji / Received: 05.04.2021

Daty recenzji / Revised: 08.04.2021; 17.06.2022

Data akceptacji do publikacji / Accepted: 01.10.2022